

Besenyi Sándor:

AZ ÉRTELMSÉG HELYZET- ÉS SZERÉPVÁLTOZÁSÁNAK ELLENTMONDÁSAI TÁRSADALMUNKBAN

A gazdasági stagnálás, a helybénjárás felszíne alatt történelmi korszakváltás megy végbe a magyar társadalom mélyrétegeiben. A stagnálás részben e korszakváltás következménye (hisz a régi módon már nem igen lehet előbbre jutni), másrészt mind egyértelműbb fékje is a korszakváltás lendületesebb kibontakozásának. Ellentmondásos történelmi helyzet. Miféle történelmi korszakváltásról van szó?

Változó feltételek - új mértékek

A magyar társadalom körül az utóbbi évtizedben kinyílt a világ a magánemberi és hivatalos kapcsolatok számára egyaránt. A legújabbkori népvándorlás nemzetközi politikai hátterének fontos összetevőjévé vált a gazdasági kapcsolatok rendszere, amelyben szükségletstruktúránk nemzetközivé vált. Termelési, fogyasztási szükségleteink internacionalizálódása kihívást teremtett képességeink termék- és termelési szerkezetünk átalakításához. A gazdasági kapcsolatok hazai ellentételezése, s ez a változó honi szükségletstruktúra sürgeti a termelés átalakítását is. A magyar termelő tevékenység korábbi szűk, zömében lokális, esetleg regionális szükségletkielégítő funkciója helyett - szinte máról holnapra - sokkal szélesebb és többértékű nemzetközi szükségletrendszeren méretett és méretik meg.

A helyi szükségletek kielégítésében a mennyiségi követelmények domináltak jó ideig, számukra kellett fokozatosan megteremteni a termelési feltételeket, korrigálni a hazai iparszerkezet hiányterületeit és aránytalanságait, ösztönözni az importpótló törekvéseket, illetve megfelelést a nemzetközi munkamegosztás követelményeinek, beruházásokat, rekonstrukciókat, exportbővítő fejlesztéseket. A nemzetközi munkamegosztásba való intenzívebb beépülést a hetvenes évek válságfolyamataiban kiélezett értékesítési versenyben kellett és kell máig, s a jövőben is végrehajtanunk, bővítenünk.

A hiányok csökkentését-megszüntetését mennyiségi normák uralták, "kerül amibe kerül, de legyen!". A fejlettebb technikai, technológiai szintű, munkakultúrájú nemzetközi munkamegosztás és értékesítési verseny azonban alapvetően új normákat szab. A nemzetközi termelési-fogyasztási piaci szint által meghatározott "funkció és ráfordítás arány" lett a mérték. Szigorú minőségi mérték, amelyet számunkra rendkívülien felfokozott az energia- és nyersanyagválság, illetve a fejlett technikák, technológiák, "Know how"-k magasodó ára. Hisz szerencsétlenségünkre, kiterjedtebb külpiaci megjelenésünk nemcsak a nemzetközi értékesítési verseny kiéleződésével, hanem a nyers- és alapanyagok, valamint az energiahordozók árrobbanása miatt a ráfordítási hányadok ugrásszerű emelkedésével is egybeesett, sőt helyzetünkön nem enyhít az energiaárak legutóbbi csökkenése sem.

A nemzetközi gazdasági vérkeringésbe való fokozottabb bekapcsolódásunk felgyorsította és kötelezővé tette az új mértékviszonyok általánosabbá tételét. Az új mértékek alapján gyorsan feltárultak termelési struktúránk gyenge pontjai, többgenerációs, extenzív jellegű szerkezetéből fakadó ellentmondásai.

A hiányon mért termelésben nem jelentkezik közvetlen korrekciós gondként, hogy egymás mellett működnek a termelő munka történelmi fejlődésének különböző lépcsőfokait képviselő termelési egységek, a különböző hatékonyságú, gazdaságosságú technikai, technológiai, munkakultúrájú generációk. Termelésünkben nem a legalább átlagos hatékonyság, gazdaságosság és minőség a döntő mérce, hanem a mennyiségi követelmény parancsolt. A hiány mohón elragadta az átlagosnál nagyobb ráfordítással készült termékeket is. A kifejezetten rossz hatékonyságú és gazdaságtalan termelési egységek termékei is nélkülözhetetlenek voltak, hisz helyettesítésük nagy összegű befektetést tett volna szükségessé. A gazdaságtalan termelést kiváltó fejlesztési programokhoz a kereteket azonban ma már a jelzett kemény mértékek alapján adagolják. (A prosperáló üzemekben képződő fejlesztési alapot pedig a veszteséges vállalatok megmentésére vonjuk el.)

Az effektív szükségletként megjelenő mennyiségi követelmények nagyjából megközelítő teljesítésekor, az új és az eddig háttérbe sorolt szükségletek kielégítéséhez felszabadítandó munkaidő-alap megteremtéséhez, külső hatások nélkül is lehetővé és egyre halaszthatatlanabbá és szükségessé válik a hatékonyság szerinti mérlegelés. A tegnapi eredményből így lesz mára kűszöb. A régi termékszerkezettel, a 16,2 éves átlagéletkorú magyar termékbázissal, veszteséges termeléssel nehéz megfelelni az új mértékviszonyoknak.

A nemzetközi gazdasági vérkeringés által diktált új mértékviszonyokkal a magyar gazdaságfejlődés extenzív korszakának végén, az intenzív korszakra való - önmagában is nehéz - történelmi áttérés megpróbáltatásai között került szembe. Hazánkban a nagy nemzeti beruházási programokkal

mozgásítható-bekapcsolható munkaerő-tömeggel növelni a nemzeti jövedelmet, tehát extenzív módon fejleszteni tovább, két okból sem megy. Egyrészt: elfogyott a még mobilizálható munkaerő-tömeg. Hazánkban 1975-től nem nő, hanem évente tízezres léptekkel csökken az ipari aktív keresők létszáma, pedig a "levetkezett ruhákkal", a rekonstrukciókkal kiiktatott, amortizálódott gépparkkal a leányvállalatok a legeldugottabb községig utána mentek a még szabad munkaerőnek. 1981-től csökken a népesség abszolút száma hazánkban, csökken a munkába lépő korosztályok létszáma és megnőtt a munkából kilépő, kiüregedő népességhányad. Csökkent a foglalkoztatottak létszáma. A munkaerő és a munkaidő-alap mondhatni párhuzamosan összeszűkült hazánkban. Másrészt: a fejlesztésre fordítható nagy kölcsönöket nagycsbbrészt az élet színvonal védelmére használtuk fel, és nem termelési alapjaink megújítására, s a napjainkra összegyűlt adósságtömeg terhei olyannyira megterhelik a nemzetgazdaságot, hogy az újrateherelés bővítésére csak nagyon-nagyon szűkösen jut.

Se munkaerő-tartalék, se fejlesztési alap nem áll tehát rendelkezésünkre az új mértékviszonyoknak megfelelő változáshoz.

A külső, a nemzetközi gazdasági körülmények rosszabbodása olyan fázisban találta tehát a magyar társadalmi termelést, amikor a belső feltételeink és az ebből következő feladataink változásai alapján is lépték- és mérték-változtatásra kényszerültünk.

A korszakváltást aktuális gazdasági kihívások terhelik. Fizetőképességünk biztosítása, a kiáramló vásárlóerő és a belföldi piacon forgalmazható árúalap nagyon kényes egyensúlyának napi újrateherelése az állami költségvetés egyensúlyának megbomlása meg-megújuló napi gond számunkra,

de nem feledtethetik velünk történelmi céljainkat, nem homályosíthatják el távlatainkat.

Társadalmi fejlődésünk folytonosságának biztosításához megújulásra, a változó feltételeknek és a távlati céljainknak megfelelő reformtörekvések kibontakoztatására van szükség.

A reform vállalati szintű elmélyítésének programja, a demokratizmus kiterjesztése a vállalati szférában, sajnos első lépésben a partikularitások érvényesítését, megalapozatlan béremeléseket hoztak, veszélyeztetvén az előbbieken említett egyensúlyi vonatkozásunkat.

Politikai rendszerünk reformintézkedései, demokratisálási törekvéseink javították ugyan politikai közérzetünket, de a lépésváltás valahogy mégis késik. A történelmi korszakváltás kihívásai dörömbölnek az ajtón, gazdasági és politikai megújulást sürgetnek. E megújulás egyik rendkívül fontos tartalékot és tényezőjét jelenti és jelentheti a magyar értelmiség, hisz társadalmi mozgásterének kibővülését, helyzetének-körülményeinek javítását csak a megújulástól remélheti. Van-e alapja ennek a várakozásnak?

A "közvetett munka" szerepének növekedése

A termékek funkcióképességének javítása, a ráfordítások csökkentése a termelés és gazdálkodás mélyreható elemzését, jobbitó fejlesztését igényli. A technika, a technológia, a termék használati értékének gazdagítása nagyobb hozzáértést, magas színvonalú munkakultúrát követel tervezőjétől, kivitelezőjétől, felhasználójától egyaránt.jobb munkaszervezést, alaposabb gazdálkodási kultúrát a termelés irányítóitól, a gazdálkodás szervezőitől össze-

tettebb, fegyelmezettebb, felkészültebb munkát a közvetlen termelőktől. A közvetlen munka hatékonyabb-termelékenyebb kondicionálást a "közvetett munka" képviselőitől, az értelmiségi funkciók reprezentánsaitól. Az értelmiségi munkára irányuló társadalmi szükséglet növekedése, az értelmiség társadalmi tevékenységének kiszélesítése a termelőmunka mai átalakulásának alapvető követelménye és tendenciája.

Előrelépésünk döntő és meghatározó előfeltétele ma már napi tevékenységünk minőségi jobbítása. A meglévő technikák-technológiák-emberi erők célszerűbb hasznosítása. A ráfordítások okos mérlegelése. Az értékeinkkel való eredményesebb gazdálkodás, gyengéink feltárása és orvoslása. A lehetőségek alaposabb felkutatása, tervvé és terméké formálása.

Nem az izzadságos, hórukk erőfeszítésekből kell ez a többlet. Munkánk akkor versenyképesebb ma már mind a honi, mind a külső piacokon, ha magasabb felkészültséggel, csiszoltabb képességekkel termel többet tudó, nagyobb használati értéket képviselő termékeket. Csak a bonyolultabb munka, a nagyobb szakmai kultúrát: felkészültséget és képességeket magas technikai és technológiai szinten tárgyiasító munka teremt nagyobb értéket, gazdaságosabb csereértékeket.

A munkaerő, az "emberi tényező" szakmai és általános ismeretei, kimunkált képességei, halmozott tapasztalatanyaga, kezdeményező és munkakedve, igényessége és felelősségtudata, a jobbító törekvésekkel való cselekvő azonosulása, innovációs készségei felértékelődnek, hisz hovatovább ez a legfőbb tartalékunk.

A magyar társadalom felszabadulás utáni dinamikus átalakulási folyamatai, eredményei bázisán a nyolcvanas évek közepén újra körvonalazandó és konkretizálendő szocialista célkitűzéseink valóra váltásához mind tágabb horizontú és gazdagabb általános műveltséggel, alapos szakmai képzettséggel felvértezett munkaerők és a termelésben alkalmazható, felhasználható, jobb tudományos felismerések szükségeltetnek. A munkaerő képzésére és -továbbképzésére, illetve a termelőmunka és a fogyasztás sokoldalúbbá formálásában használható tudományos kutatási eredmények termelésére mind egyértelműbb és konkrétabb társadalmi megrendelés tapasztalható hazánkban.

Marx "A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai" című munkájában "A tőke" ún. "nyersfogalmazványában" előre jelezte ezt a termelőmunka fejlődésében bekövetkező újabb történelmi lépcsőfokot: "... abban a mértékben, ahogy a nagyipar kifejlődik - írja - a valóságos gazdaság megteremtése kevésbé függ a munkaidőtől és az alkalmazott munka mennyiségétől, mint azoknak a hatóerőknek a hatalmától, melyeket a munkaidő alatt mozgásba hoznak, és amely maga - ezeknek erőteljes hatékonysága - megint nem áll semmilyen arányban a közvetlen munkaidővel, amelybe termelésük kerül, hanem éppenséggel a tudomány általános állásától és a technológia haladásától, vagyis e tudománynak a termelésre való alkalmazásától függ. (Ennek a tudománynak, különösen a természettudománynak és vele valamennyi többinek fejlődése maga megint arányban áll az anyagi termelés fejlődésével. MEM 46. II. 168.o.)

A "tudomány közvetlen termelőerővé" válásának napjainkban parancsoló szükséglete nyomán hazánkban helyell-közszel akadozva, de mégis bontakozó folyamatában a tudományos eredmények termelési eszközrendszerekben, technológiákban, fogyasztási javakban és mind szükségesebben az

infrastrukturális létfeltételekben tárgyasulnak és töl-
tenek be nélkülözhetetlen társadalmi újratermelési funk-
ciókat. A működtetésükhöz-használatukhoz megfelelő kép-
zettséggel, ismeretekkel-képességekkel ruházott munka-
erők képzése is tudományos eredmények társadalmi méretű
közvetítését-terjesztését igényli.

A kultúra közkinccsé tételére irányuló humanista tö-
rekvéseink napjainkban tehát találkoznak a termelőmunka
korszakos átalakulásából fakadó sürgető társadalmi szük-
ségletekkel. A szellemi kultúra és a termelőtevékenység
történelmi szétszakítottsága összetett társadalmi folyama-
tokban tűnőben van, újabb és újabb, széles kapcsolódási
felületek hidalják át a közöttük elmélyült évezredek sza-
kadékot. A kulturális szféra eltartottból mind hatékonyabb
újratermelési funkciókkal rendelkező ökonomiai tényezővé
válak, megőrizvén és kiteljesítvén közben alapvető tükrö-
zési-megismerési-szabályozási-értéktörzési funkcióját is.

A munkaerő képzettsége, egészségének védelme és gyors
reprodukciója, az alkalmazott termelési eszközök, az uralt
természeti folyamatok, az új arcú és sohasem volt fogyasz-
tási javaink, a hazánkat társadalmi érrendszerként beháló-
zó infrastrukturális előfeltételeink napjainkra már mind-
mind tudományos eredmények tárgyi-dologi megvalósulásai,
megismerési eredmények alkalmazásai a társadalmi létezés
különböző területein. A tudományos kutatás, képzési rend-
szer, egészségügyi ellátás napjainkban gazdasági előfelté-
telekké is válnak hagyományos megismerési funkciójuk, ér-
tékkalkalmazó és -átörökítő szerepük, humanista tartalmaik
mellett és azokkal együtt. Sőt, ezek a tradicionális funk-
ciók éppen az ökonomiai funkciókkal összhangban bontakoz-
hatnak ki igazán, válhatnak mind szélesebb körben társadal-
miakká, "általános munkává". (Marx) A megismerési eredmények

az alkalmazásban, a természeti-társadalmi valóság emberi átalakításában, a szellemi kultúra értékei a közkinccsé válásában, a segítő-gyógyító-megelőző munka pedig az általános társadalmi gondoskodás rendszerében-módjaiban teljesedhetnek ki. Az ökonomiai funkció tehát nem a kulturális szféra alárendelését jelenti a gazdasági szférának, hanem kölcsönhatásuk, a szellemi kultúra és a termelés találkozása éppenséggel a társadalmi létezés mind gazdagabb összhangjának megteremtését biztosíthatja.

Joggal merül fel a kérdés: milyen társadalmi kondicionáltságban (létszám, felkészültség, beállítottság, cselekvési készség) és milyen helyzetben találta, találja ez a követelmény a magyar értelmiséget napjainkban?

Értelmiségünk mennyiségi és minőségi változásairól

A magyar értelmiség létszáma az 1941.évi 102 243 főről 1980-ra 485 ezer főre emelkedett, s azóta is mintegy 25 ezer új diplomással egészül ki évenként. Láthatóan számottevő társadalmi erő.

Közoktatási rendszerünk kiépítése és a kultúra demokratizálására tett erőfeszítéseink eredményeként emelkedett népünk iskolázottsági színvonala, gyarapodott szakmai és általános műveltsége. Joggal nevezhetjük történelmi eredménynek, hogy az iskolázottsági színvonal általános emelkedésének folyamatában a felsőfokú végzettségűek létszáma a felszabadulást követően mintegy hatszorosára nőtt, s ma már meghaladja a mezőgazdasági fizikai dolgozókéét. A szellemi dolgozók csaknem másfél milliós táborából hatszázezer fő ma diplomás. Létszámban és felkészültségben mind nagyobb társadalmi súlyú értelmiségi réteg nőtt fel hazánkban. Távolról sem csak képzési és kulturális eredmény ez, hanem társadalmi, gazdasági, politikai és kultu-

rális fejlődésünk további kibontakoztatásának felértékelődésének előfeltétele.

Az értelmiségi felkészültség és a jellemző értékörző, -alkalmazó, -közvetítő és az új értékeket teremtő, továbbá a társadalmi tevékenységet közvetve és közvetlenül szabályozó értelmiségi tevékenység napjainkban megváltozott társadalmi környezetben, megújuló formákban és módon bontakozhat és bontakozik ki hazánkban.

Az értelmiség társadalmi szerepvállalása, funkciói, lét- és munkafeltételei, szakmasztruktúrája, érték- és érdekfelfogása, aspirációi, közérzete, tudata, utánpótlása, egyáltalán az egész értelmiségi létezés lényegi vonásai mindenkor, így napjainkban is a társadalmi előfeltételektől, a társadalmi-hatalmi viszonyoktól, a társadalmi újratermelés sztruktúrájától, dinamikájától és szükségleteitől meghatározottak.

Társadalmi és politikai elemzések mutatnak rá napjainkban, hogy a nyolcvanas évekre a magyar értelmiség többsége származása, elkötelezettsége, törekvései alapján tevékenységével erős szálakkal kapcsolódik társadalmunk alapvető osztályaihoz. Tevékenységüknek növekvő szerepe van népünk életében.

A mai magyar értelmiség létrejöttében, szerveződési folyamataiban jól tagolhatóan megrajzolhatók a "tradicionális értelmiség" és a "népi értelmiség" genezisének történelmi tendenciái. Bár napjainkra sem csökkent annak társadalmi jelentősége, hogy az alapvető dolgozó osztályokból hányan és milyen mobilitási folyamatokban válnak értelmiségivé, ma már mindinkább elmondhatjuk, hogy a magyar értelmiség társadalmi jellemzésében kontúrjukat veszti a "tradicionális", illetve a "népi értelmiség" kategóriái.

Értelmiségünk túlnyomó hányada már új társadalmi minőséggé, mind egységesebb szocialista értelmiséggé struktúrállódik át. A mindennapok teherpróbái alatt a szocialista társadalmi viszonyokat sajátjaként vállaló, tevékenységgel, állásfoglalásaival a társadalmi haladás iránt elkötelezett szocialista "organikus értelmiséggé" (Gramsci). ötvöződik. A közös társadalmi követelményekhez, feladatokhoz igazodó emberi, szakmai, politikai, világnézeti megfelelés, a mindennapokban kifejtett tevékenység válik társadalmi minősítésük közös és megkülönböztetés nélküli mércejévé.

Erősen tagolt, foglalkozási csoportonként, korcsoportonként, területi megoszlásában, társadalmi pozícionáltságában, beállítottságában, értékorientációiban, aktivitásában igen differenciált ez a magyar értelmiség, de látnunk kell erősödő új társadalmi vonásait is. Tudatosítanunk kell ezt a váltást, hogy a "kultúra munkásaiból", "utitársból", politikai szövetségesből az erősödő szocialista nemzeti egység integráns összetevőjévé, rendszerünk fontos társadalmi pillérévé vált és válik ez az értelmiség. Teszi ezt azonban anélkül, hogy a bontakozó minőségi változást szemléletünkben túláltalánosítanánk, s szem elől tévesztenénk a rétegen belüli sok-sok különbséget, eltérő vonásokat, ellentmondó megnyilatkozásokat.

Hosszú idő kell egy-egy új értelmiségi nemzedék kiképzéséhez, szakmai-társadalmi felnövekedéséhez. Értelmiségivé nem kizárólag a diploma megszerzésével, hanem a társadalmi munkamegosztás rendszerébe sajátos funkciókkal beépülő tevékenységgel, értékörző, -megújító, -gazdagító, -örökítő munkával, közös gondjaink, problémáink, teendőink felelős vállalásával érnek a belépő újabb és újabb nemzedékek.

Az értelmiség kihontakozó közös vonásaiból kiemelünk a következőkben néhányat, annak hangsúlyozásával, hogy konkrét vizsgálatokat kell feltárni a közös társadalmi minőségjegyek megjelenési formáit, az ellentétes, eltérő vagy, azokon túli megkülönböztető jegyeket az egyes értelmiségi foglalkozási csoportok helyzetének-funkcióinak-nézeteinek közelebbi vizsgálata során.

A magyar értelmiség a nyolcvanas évek elején sokrétű funkcionális kapcsolatrendszerrel kötődik a szocialista társadalmi munkamegosztás rendszeréhez. Ezek a differenciálódó és gazdagodó funkciók növekvő társadalmi súlyt adnak az értelmiség különböző foglalkozási csoportjainak társadalmunk életében, s az arányos és indokolt társadalmi megbecsülés híján is szolgálják népünk boldogulását, további társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális felemelkedését.

A felszabadulást követő évtizedekben az értelmiségivé válás társadalmi lehetőségeinek kibővülésével nőtt az alapvető dolgozó osztályokból származó értelmiségiek száma, aránya is. Az értelmiség túlnyomó többsége ma már származása, családi kapcsolatai révén társadalmunk osztályszerkezetébe gyökerezik, s ez áthatja elkötelezettségét, magatartását, tevékenységét is. Utalnunk kell azonban arra, hogy még igen összetett társadalmi körülmények (kulturális hátrányok, szociális gondok, beiskolázási nehézségek, szűklátókörűség stb.) fékezik a kétkezi dolgozó családok gyermekeinek értelmiségivé válását.

Társadalmi helyzetük alapján az értelmiségiek alapvető érdekei egybeesnek a magyar társadalom lényegi érdekeivel. Az értelmiség túlnyomó többsége társadalmunk intézményi, szervezeti kereteiben (vagy azoktól származó megbízások alapján) látja el a társadalmi újratermelésben a

rétogra jellemző funkcióit. A gazdasági helyzet és a reformfolyamat adta eltérő mozgástér azonban éppen erőteljesen differenciálja az értelmiség különböző csoportjainak társadalmi helyzetét.

A magyar értelmiségiek többségének állásfoglalásai, magatartása, szakmai, politikai, közösségi tevékenység kritikus magatartásukkal egyetemben is demonstrálja világnézeti-politikai-érzelmi azonosulásukat és cselekvési készségüket társadalmi rendszerünk továbbfejlesztésére. Cselekvési terük azonban gyakran szűkösebb, mint objektíve lehetséges és szükséges lenne.

A magyar értelmiség felkészültsége, tenniakarása, boldogulási vágya, lényegi szocialista elképzelttsége alapján a szocialista építőmunka nagy tartalékát képezi. Politikai mozgósításuk, társadalmi mozgásterük kiszélesítése, funkciórendszerük gazdagítása napjainkban az egyik legfontosabb társadalmi, politikai feladat, s feltételezi pártunk értelmiségi politikájának további elmélyítését, differenciálást és dinamikusabbá tételét. A magyar értelmiség társadalmi-gazdasági-politikai reformtörekvéseink potenciális bázisa, reformelkötelezett. Társadalmi helyzetük további javulását, önkibontakozásukat, boldogulásukat maguk is e reformfolyamatok mélységétől és hatékonyságától, a teljesítményorientált alkotómunka lehetőségeinek kiszélesítésétől és megbecsülésének növelésétől remélik. A reformtörekvések közvetlen, aktív bázisaként mozgósíthatók, ha közösségi szinten fordulnak hozzájuk. Ezzel már önmagában is oldani lehet közérzetük görcseit, ideológiai-politikai fenntartásaikat, olykor külsődleges, ellenzékieskedő magatartási formáikat.

Napjainkra megélnékült az értelmiség munkahelyi, lakóterületi, szakmai és országos közéleti tevékenysége, s

felerősödött körökben a társadalmi tevékenység szabályozásában való közvetlenebb részvétel igénye is. Mind több értelmiségi vesz részt a különböző közösségek politikai életében, illetve vezető testületek tagjaként közvetlenül is részesei a hatalomnak. A közvetett részvétel is bővült azal, hogy szakértelmiségiként mind nagyobb a szerepük fontos társadalmi döntések előkészítésében, kimunkálásában, véleményezésében is.

Értelmiségünk integrálódása szocialista társadalmunkban: ma már semmiképpen sem csak politikai szövetség, hanem sokoldalú szakmai, politikai, emberi tartalmakkal telített, funkcionális és strukturális együttlétezés, elmélyülő és elmélyítendő - de még számos feszültséggel, történelmi és napi ellentmondással bonvolított - organikus társadalmi szövetség. Az értelmiség társadalmi helyzet- és szerepváltozásának említett közös vonásai mellett - sok-sok differenciáló hatás révén - ellentmondásos különbségeket is tapasztalunk. A közös történelmi-társadalmi sajátosságok erősödésével együtt és azok ellenére is számos feszültség, ellentmondás terheli az értelmiség társadalmi tevékenységének további kibontakoztatását.

Az értelmiségi tevékenységek nagyobb hányada, a mérnök, közgazdász, agrárszakemberek szakértelmiségi tevékenységének kivételével nem a dologi-anyagi, termelési struktúrákhoz, hanem az ún. redisztribúciós struktúrákhoz kapcsolódik (lásd Kolosi Tamás: Strukturális csoportok és reform. Valóság, 1986. 7.sz.), s jövedelemszerzésük alapja a költségvetés. (Néhány területen tevékenykedő értelmiségi foglalkozási csoport más társadalmi jövedelem újraelosztási folyamatból szerzi a jövedelmét, vagy annak el nem hanyagolható, avagy éppen túlnyomó részét. Így pl. az ügyvédek jövedelme a szövetényesebbé vált magánjogi mozgásterület bázisára épül, míg bizonyos orvosok hálapénze (lásd Ádám György:

Az orvosi hálapénz Magyarországon c. könyvét. Gyorsuló idő. Magvető Bp. 1986.) igen ellentmondásos viszonyrendszerből ered. Állami munkahelyeken állami szervezeti, anyagi és eszközbázison, állami fizetés mellett "ingyenesnek" deklarált ellátási rendszerben képződik.)

A gazdasági nehézségek nyomán befagyott bérek; a magas infláció következtében megerősödött kompenzációs avagy lehetséges jövedelemnövelő törekvések tovább differenciálták az értelmiség különböző csoportjainak és tagjainak helyzetét, mentalitását és aktivitását is.

Vannak, akik társadalmi körülményeik révén ilyen kompenzációs vagy kiegészítő jövedelemhez nem juthatnak hozzá, míg mások előtt kinyíltak ezek a lehetőségek.

Azok az értelmiségiek, akik pótlólagos jövedelemforrásokhoz nem juthatnak, már nagyon belefáradtak a "hét szűk osztendő" megpróbáltatásaiba. Helyzetüket az értelmiségi tevékenységek magasabb szintű társadalmi megbecsülése révén, a költségvetési redistribúció keretében vélik javíthatónak, s a társadalmi értékrendek zavaraiaként, deformációjaként élik át helyzetüket és körülményeiket.

Vannak, akik a költségvetési redistribúciós rendszerben, új szabályozási formákkal, többletvállalással jutnak kiegészítő jövedelemhez, mások pedig a kibontakozó piaci mechanizmusok, illetve vállalkozói lehetőségek és próbálkozások révén. Ma már alig van olyan értelmiségi foglalkozási csoport, amelynek tagjait valamilyen módon ne differenciálnák ezek a hatások.

Vannak, akik kamatoztathatják értelmiségi felkészültségüket, kezdeményezőkézségüket ezeken a területeken, így

pl. a műszakiak, az agrárszakemberek és a közgazdászok, termelésirányító, értékalkalmazó, értéktreemtő szerepüket manager-i funkciórendszerre fejleszthetik, akik az állami, szövetkezeti munkahelyi pozícióikat és tevékenységüket vállalkozói magatartásukkal ötvözhetik. A reform megnövelte társadalmi mozgásterüket, felértékelte tevékenységüket, s helyzetük javult számos mutató alapján: jövedelem, presztizs, anyagi helyzet, kapcsolatok stb. Tény, hogy különösen az ipari-szolgáltatási területeken a vezetői munkaterületeket többen máris olyanok töltik be, akik az elmúlt évtizedekben sem szerezték meg beosztásukhoz a szükséges és már jóideje elért végzettséget és felkészültséget. Mindez mérsékli munkájuk hatékonyságát, kihat szemléletükre és látókörük alakulására is. Továbbá azzal a következménnyel jár, hogy sok nagyszerűen képzett értelmiségi vegetál "parkolópályán", "vakvágányon", méltó társadalmi mozgásterület híján. Az ipari munkahelyek demokratizálási folyamatai és feltartóztathatatlan gazdasági szükségletei, reméljük, kibővítik alkotóerőik kibontakoztatásának és társadalmi hasznosításának lehetőségeit. Mert lehangoló az a tékozlás, hogy sokan közülük a képességeikhez méltó szakmai kibontakozási terület híján önhajszoló és felemésztő többletvállalásra kényszerülnek más, sokkal kisebb kvalifikációt igénylő területeken.

A gazdasági szűkösség és reformfolyamat összekapcsolódásának sajátos vonzata a piaci mechanizmusok és a vállalkozási kényszerek jelentkezése a humánkultúra területén. A kultúrára fordítható keretek "szintentartása", azaz gyakorlati csökkenése nyomán a kulturális szféra - eddigi szintre kizárólagos költségvetési jellege mellett - kényszerűen vállalkozói magatartások és tevékenységformák felvállalására is kényszerült. Ez önmagában még nem lenne rossz. A gazdaság és a kultúra újszerű viszonya magatartás- és tevékeny-

ségformák változtatására is ösztönöz. A baj az, hogy kommerszialisálódáshoz, a tömegkultúra és az elitkultúra szakadásának elmélyüléséhez, a magaskultúra demokratizálódásának lefékeződéséhez vezetett. Az "áru-e a kultúra?" alapkérdésében dilemmák és anyagi gondok terhelik a közművelődési munka különböző területeit. A kultúra munkásai úgy érzik, hogy értékközvetítői funkcióik realizálását veszélyeztetik ezek a vállalkozói kényszerek.

Ideológiai-politikai problémák sűrűsödnek - elsősorban - a humán értelmiség körében, akik felkészültségükből eredően leginkább hajlamosak körülményeiket ideológiai formákban megjeleníteni. A magyar társadalmi valóság politikai elemzése, a politikai cselekvési alternatívák kidolgozása és demokratikus útja közösségi fórumainkon ezért is roppant fontos, hogy ne termelődjenek politikai-ideológiai vákuumok.

Fásultságot, közömbösséget, energiaváltságot szül, ha helyzetüket külsődleges tényezők döntési tereként, s nem közösségi és egyéni lehetőségekként ítélik meg az egyének, ahol szűk az egyéni és közösségi kezdeményezések mozgástere, s felemás a megítélése. Fatalista szemléletet sugall a problémákkal szembeni passzivitás, a gondok megfogalmazása, de a cselekvő változtatások elmaradása, a helybenjárás. Nem sokat ér a "felfelé" mutogatás, a "majd megoldják öcfafőnt vagy másutt, csak semmi kockázat" cselekvésképtelensége.

Értelmiségünkben komoly alkotóerők feszülnek, de nehezen találják-találjuk az alkotóerők kibontakoztatásának módját. Mincsenek ehhez receptek, s hiányzik a járt út biztonsága. Történelmi-társadalmi kihívásainkkal szemben közös erővel kell megtalálni adekvát válaszainkat korunk kérdéseire, gyümölcsöző megoldásainkat kihívásaira. Ez mindenképpen alapos elemzést és kezdeményezést, felelős tevékenységet is igényel.